

A K76223 jelű OTKA kutatás (2009-2013) záró beszámolója

Áttekintés

Kutatási projektünk során több oldalról közelítve próbáltuk jobban megérteni a társadalmi szolidaritást meghatározó tényezőket. Elsősorban az anyagi státusz- illetve az etnokulturális identitás alapján is megosztott csoportokon belüli viszonyokra voltunk kíváncsiak; és kiemelt figyelmet kapott a szolidaritás társadalompolitikai preferenciákká alakulása. Feltáró (alap-) kutatást végeztünk, célunk új elméleti keretek kialakítása volt.

Az alapvető pszichológiai mechanizmusok tekintetében elméleti modellünk a szegénység önálló stigmatizáló hatására mutat rá (Janky & Varga 2013), továbbá felvillantja a szegénység és etnicitás percepciójának komoly következményekkel járó interakcióját (Horváth & Janky 2013). Az elméletet video-vignette kísérletünk is alátámasztja (Janky et al. 2013).

A helyi társadalmak interetnikus viszonyainak megértése szempontjából a legfontosabb eredményünk a 'túl' magas státuszú bevándorlás káros hatásainak bemutatása (Molnár 2010). A helyi társadalmak kohézióját meghatározó tényezőket vizsgáló kérdőíves felmérésünk adatai ugyanakkor nem utalnak jelentős vándorlási hatásra. Ugyanakkor az eredmények identitásukat őrző nemzetiségek pozitív hatását jelzik (Janky 2013).

A makrotársadalmi következményekre fókuszáló elemzések közül kiemelendő az aktív korú bevándorlás potenciális paradox újraelosztási következményeit tárgyaló és tesztelő modell (Horváth 2013).

A kutatás során a fenti eredmények elérése mellett közelebb kerültünk a társadalmi tőke és a szolidaritás fogalmainak jobb megértéséhez (Janky – Takács 2010, Janky 2011, Orbán 2010), és a helyi társadalmak vizsgálatához szükséges szempontok megismeréséhez is (Kocsis 2010). Továbbá a helyi társadalmi kohézió jobb megértése céljából vizsgáltuk az önbecsülés, társadalmi tőke és interetnikus szolidaritás kapcsolatát is (Bognár 2013).

Elvégzett feladatok és fontosabb eredmények

A kutatás egyik központi eleme az elméleti kutatómunka volt. Ennek során kidolgoztunk több, klasszikus pszichológiai elméleteket felhasználó, ugyanakkor racionális döntésméleten nyugvó matematikai modellt, amely a középosztálybeli "átlagpolgár" hátrányos helyzetű csoportokkal kapcsolatos társadalompolitikai preferenciáit értelmezi. Első fontos tézisünk a szegénység-segítség paradoxona: a szegénység stigmatizáló hatású, és ennek lehet olyan következménye, hogy a szegényekkel elviekben szolidáris átlagpolgár is annál szűkmarkúbb, minél szegényebb egyénnel/csoporttal találja szembe magát. Az, hogy ez a paradoxnak tűnő összefüggés a szegénység milyen tartományaiban, mekkora eséllyel érvényes, függ az átlagpolgár előzetes sztereotípiáitól. Emiatt fontos a hátrányos helyzetű csoportok "színe." A mechanizmus formalizálása nyomán explikált 'sztereotípiá-szegénység interakció' tézise azt állítja, hogy a középosztályi szinttől távolodva, egyre erősebb a sztereotípiák szerepe (amely aztán szélsőséges nyomor értékelése esetén ismét

minmálisra csökken). Ez azt jelenti, hogy a mérsékelt szegények megítélésében csekélyebb szerepe lehet a potenciális rászoruló etnikai háttérnek, míg a mélyszegények megítélése nagyban függ a megítélt egyén etnikulturális háttérétől.

Az absztrakt gondolat kísérletek tesztelése nem triviális, és nem állíthatjuk, hogy empirikus vizsgálataink közvetlen és tiszta módon képesek voltak a mechanizmusok detektálására. Azonban mindenképpen közelebb vittek minket a sztereotípiák és társadalompolitikai preferenciák komplex kapcsolatrendszerének megértéséhez.

Az előzetesen tervezett, valós pénzzel történő jáékokat tartalmazó költséges laboratóriumi kísérletek helyett a vignette-módszer felé fordultunk. Az első körben egyetemi diákok körében végeztünk rövid kérdőíves felméréseket, ahol potenciális segélyezendők megítélését vizsgáltuk. Az egyetemi felmérések eredményei megerősítették az interakciós tézis érvényességét. Az eredmények alapján, jóval egyszerűbb formában reprezentatív felnőtt-népesség mintákon is végeztünk vignette jellegű survey-kísérleteket. Kétszer omnibusz módra csatlakozva helyi felmérésekhez, egy alkalommal pedig egy önálló telefonos felvétel keretében (640 fő). A nagymintás, felnőtt népességet célzó survey-k eredményei óvatosságra intenek. Egyrészt az etnikai háttér jelzése nagyon erős szignálnak bizonyult, gyengítve a fent vázolt interakciós hatást. Másrészt a túléléshez szükséges minimáljövedelem biztosításának parancsa megfordíthatja a gondolat kísérletben kimutatott paradoxont.

Míndeközben egyre világosabbá vált számunkra, hogy a szegénység és etnikum percepciójában kiemelt szerepe van a tömegkommunikáció és a hétköznapi tapasztalat nem-verbális üzeneteinek. Ezért a szöveges vignette-k mellett fotó-vignettel is elkezdtünk foglalkozni, majd pedig belevágtunk egy videó-vignette kísérletbe. Csobánkán zajlott a forgatás, és később egyetemi és középiskolai mintákon történt a tesztelés (600+ fő). Az eredmények erősek, jól értelmezhetőek az általunk kidolgozott modellezési keretben.

Elindult a terepek kiválasztása is, azonban a kutatói csapat nem jutott túl a logisztikailag kényelmes területek vizsgálatán. Csobánkán a magas státuszú bevándorlók és a helyben lakó hátrányos helyzetű kisebbségi csoport közvetlen és közvetett interakcióját elemeztük. A túlságosan magas státuszú betelepülők, legyenek bármennyire is nyitottak, nem tudnak sem felhasználható mintákat, sem érdemi megélhetési lehetőségeket biztosítani a perifériára szoruló csoportoknak. Míndeközben saját választásaikkal (pl. iskola kérdésében) rontani tudnak az alacsony státuszúak helyzetén. A magas státuszú bevándorlók helyzetét próbáltuk vizsgálni egy prosperáló nagyobb településen (Szentendre) és a közepes státuszúakét a szintén Pest-megyei Tökön. A terepmunka bázisát jelentő központi személyek kezdeti sikereit követő kudarcaik fontos elméleti tanulsággal szolgáltak, de az események szisztematikus feldolgozása nem történt meg. Az egyház szerepét firtató Kelet-magyarországi terep-feltárásokból sem alakult ki tudományos értékű vizsgálat.

Tovább folytak azonban a makrokövetkezményekre koncentráló elméleti és kvantitatív empirikus vizsgálatok. Ezekben a bevándorlás társadalompolitikai preferenciákra gyakorolt hatását elemeztük – immár a realitásokhoz közelítő, alacsonyabb absztrakciós szinten. A fókuszban a társadalombiztosítás állt, és az ehhez köthető “gerontokrácia” elméletek. Azt mutattuk meg, elméleti modellel és ezek nemzetközi adatbázison történő ellenőrzésével, hogy fiatal szavazók (és egyben

potenciális transzfer és szolgáltatás kedvezményezett) érkezése nem feltétlenül csökkenti a “gerontokráciát”, és adott esetben épp az öregségi ellátások növekedéséhez vezethet.

A projekt időtartamának meghosszabítása lehetővé tette, hogy befejezzük és áttekintsük a helyi társadalmi kohéziót meghatározó tényezőkre koncentrált kérdőíves felmérésünket. Végül 2800 fő telefonos megkeresésére volt lehetőség. A legelső elemzések további kutatásra érdemes eredményei közül kiemelendő, hogy felmérésünk adatai nem utalnak jelentős vándorlási hatásra. Ez a korábbi terepmunkákkal és a nemzetközi tapasztalatokkal ellentétes eredmény, ezért óvatosan kell értelmezni. Szintén a nemzetközi szakirodalom konklúzióival ellentétes, ugyanakkor jól értelmezhető és tanulságos eredmény, hogy a nemzetiségileg megosztott településeket az átlagosnál magasabb társadalmi kohézió jellemzi.

Disszemináció

Az OTKA-projekt zárásakor létrehoztunk egy honlapot, ahol a cikkek, kéziratok és adatbázisok mind elérhetőek. Az adatbázisok és publikációk emellett megfelelő, szabadon kereshető archívumokba kerülnek (mindenekelőtt a TÁRKI Adatbankba és az MTA TK Kutatási Dokumentációs Központjába).

A projekt ideje alatt egy tanulmány jutott el Web of Science-ben jegyzett folyóiratban közlésig (Janky & Varga 2013). Emellett egy angol nyelvű közgazdaságtani disszertáció született részben a kutatáshoz kapcsolódva (CEU, Horváth Ágnes). A kutatásban végzett tevékenységek nyomán védésre került egy angol és egy magyar nyelvű mesterdiploma (Molnár Tímea, Soós Réka) és két alapképzési diploma is. Folyamatban van egy, szintén részben a kutatáson alapuló szociológiai doktori disszertáció írása is (Bognár Adrienn, PTE). Ahogy a publikációs jegyzékből látható, jelentek meg további angol nyelvű közlemények, voltunk nemzetközi konferenciákon, de ezek többségének valószínűleg csekély lesz az olvasottsága, és többnyire részeredményeket vagy éppen fordítva, már korábban megérett, a kutatás számára előzménynek tekinthető téziseket tartalmaznak. Ellenben az eredmények érdemi disszeminációja szempontjából valós jelentősége volt néhány hazai konferencia-részvételnek (MSZT-Miskolc, Pécs), amelyek nyomán új kutatási együttműködések is indultak. Továbbá a nyár végéig három, reményeink szerint érdemi nemzetközi érdeklődésre számot tartó kézirat beküldését tervezzük megfelelő review-t és később olvasottságot biztosító helyre (Horváth 2013, Horváth & Janky 2013, Janky et al. 2013). A társadalmi tőke-felmérés eredményei még további jelentős munka után válnak nemzetközileg publikálhatóvá.

A tervek és az eredmények viszonya

A 2009-ben indult kutatás kiinduló kérdései a következők voltak:

“Kutatásunk során a belföldi vándorlási folyamatok helyi közösségek bizalmi viszonyaira, a közösségi identitásra valamint a szolidaritási normákra gyakorolt hatásait kívánjuk vizsgálni. Kérdéseink az alábbiakban összegezhetők: Miképpen befolyásolja egy helyi közösségben (község, kisváros, városrész) a fizikai környezet, a vándorlási folyamatok dinamikája, továbbá a különböző időpontokban betelepülő csoportok státusz és egyéb társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti összetétele a) a bizalmi viszonyokat,

b) a lakóhelyi identitást, illetve c) a társadalmi szolidaritás normáit és a belőlük levezethető társadalmpolitikai attitűdöket?”

Továbbá a problémakör lehatárolásánál kihagsúlyoztuk a következő jelenségeket :

“A társadalmi konfliktusok megújuló forrását jelentik a migrációs folyamatok, pontosabban a különböző státuszú és kultúrájú egyének ennek nyomán kialakuló interakciói. Ugyanakkor „paradox módon” az elégséges mértékű mobilitás a társadalom nyitottságának és tolerancia-szintjének növekedését segíti elő. Nem triviális, egyszerűen leírható és mérhető összefüggésekről van tehát szó. A vándorlási folyamatok közösségekre gyakorolt hatása részben az említett ellentmondás miatt volt és maradt ma is a társadalomtudományi kutatások homlokterében (v.ö. Putnam 2007).

A fent említett „paradoxonon” túl a helyi kontextus összetársadalmi hatása is érdekes kutatási kérdéseket vet fel, különösen akkor, ha szintén nem triviális összefüggésekről van szó. Az utóbbi években a Harvard két közgazdászának tanulmánya (Alesina – Glaeser 2004) indított vitát az etnikai kontextus társadalmpolitikára gyakorolt hatásáról, éles reakciót váltva ki a társadalmpolitikai attitűdöket kutató vezető európai szociológusokból is (pl. Taylor-Gooby 2005, Oorschot 2008). A tézis szerint hátrányos helyzetű kisebbségek intenzív jelenléte csökkenti a szegények iránti szolidaritást általában, kihatva a jóléti intézményeknek a társadalom széles rétegeit érintő sajátosságaira is.”

Kutatásunk valódi feltáró alapkutatás volt. Nem korábban kidolgozott modellek hazai tesztelésére, még kevésbé társadalomtörténeti folyamatok leírására vállalkoztunk. Saját modelleket kívántunk kidolgozni, és a hazai közegben végzett empirikus munka általánosabb, elméleti tanulságait is le kívántuk szűrni.

Kiinduló kérdéseink mögött nem voltak részletesen kidolgozott saját modellek sem, nem kész eszközkészlettel dolgoztunk. Éppen a modellezési keretek kidolgozására tettünk kísérletet a projekt időtartama alatt.

A projekt ilyen értelmű feltáró jellegének köszönhető, hogy végül több ponton eltértünk az előre lefektetett munkaterv egyes pontjaitól, és az eredmények hangsúlyai nem pontosan tükrözik a kutatási terv hangsúlyait.

Az eredeti hangsúlyokkal szemben többet értünk el a pszichológiai alapok valamint a makrokövetkezmények megértésében, és kevesebbet a helyi társadalmi viszonyok feltárásában.

A vártnál kevesebb eredményt értünk el a helyi közösségek viszonyait meghatározó tényezők megértésében. Ebből a kutatási csapat hibája, hogy a tervezettnél kevesebb terep-tapasztalat alapján tudtuk előkészíteni a helyi társadalmi tőke kérdőíves felmérést. Részben a feltáró kutatás logikájából adódóan (a kérdőív finomítása miatt), részben rajtunk kívülálló okokból toródott azonban a kérdéskör elemzése szempontjából kulcsfontosságú felmérés kivitelezése. Végül kettéválasztottuk a felmérést. Az egyik kérdőívben a társadalmpolitikai preferenciákra koncentráltunk, viszonylag egyszerűbb mintavételt alkalmazva. Bár a kutatás vége felé, de ezt el tudtuk végezni. A másik felmérés a helyi társadalmi tőkére koncentrált. A megfelelő mintavételt a friss népszámlálási adatok alapján képzeltük el. Ezek az adatok folyamatosan csúsztak. Az eredeti projekt-zárási határidő utolsó hónapjában vettük fel az adatokat – és a rétegzést így is korábbi adatokra kellett alapozni. Hogy beszámolhassunk legalább az adatokra történő első rátekintésről, fél év halasztást kértünk. Az elemzésben már az új adatokkal dolgoztunk/dolgozunk. Egy draft riport készült el eddig. Az

adatbázis feldolgozása további OTKA erőforrásokat nem igényel, ezért nem kértünk további halasztást.

A fenti hiányosságokkal szemben áll az interetnikus viszonyokat meghatározó sztereotípiák tervezettnél mélyebb feltárása, és az ebből eredeztethető társadalmpolitikai preferenciák kiterjedt (és előre tervezett) elemzése.

Janky Béla